

Om gjøkunger og møllesteiner

Forholdet mellom eksperimentell og anvendt atferdsanalyse

Jon Arne Farsethås

Brannfarlige hybelkaniner og annen gammel skitt.

Dette temanummeret av Diskriminanten dreier seg om forholdet mellom eksperimentell og anvendt atferdsanalyse. Om problemstillingen skulle fortone seg ukjent, vil forhåpentligvis grunnen til det bli klarere underveis. Om den skulle fortone seg uaktuell, vil forhåpentligvis også grunnen til det bli tydeligere. Om den skulle fortone seg irrelevant, uviktig eller perifer er det ganske enkelt en historisk begrunnet misforståelse. Forhåpentligvis vil også det etter hvert bli klart.

I dette nummeret presenteres fem artikler. Fire av dem av en slik dato at de må betegnes som historiske, og det i minst tre betydninger: de er gamle, de er grunnleggende i den forstand at de representerer de første formuleringene av et problemområde, og de burde følgelig vært uaktuelle. Det er de ikke.

For en vitenskapelig disiplin med en slik uttalt framskrittstro og tillit til vitenskapens kumulative utvikling som atferdsanalysen, burde dette framstå som ikke bare et paradoks, men som et betydelig nederlag. Løsningen har pinlig nok åpenbart vært konfliktunngåelse og hektisk overflatelydding av den typen hvor tepper og skapdører midlertidig kan bringe den underliggende uryddigheten ut av syne.

Association for Behavior Analysis feiret i mai i år sitt 25-års jubileum.

To år tidligere var det annonsert at et gjennomgående tema for den årlige ABA-kongressen ville være utviklingen av forholdet mellom eksperimentell og anvendt atferdsanalyse. Som ivrig deltaker stilte undertegnede med både øyne og ører åpne i spent forventning om en interessant diskusjon. Av gode grunner kunne det forventes høy temperatur. Lett forbløffet forlot jeg noen dager senere kongressen uten å ha oppdaget noen debatt.

Fortsatt noe forstumlet etter denne forvirrende og allmenne unngåelsesatferden, befant jeg meg så to år senere til stede ved den offisielle paneldebatten om atferdsanalysens utvikling som ble arrangert som et ledd i den offisielle markeringen av jubileet. Ved slike anledninger forventer man uforbeholdne selvgratulasjoner snarere enn selvkritisk og konfliktorientert debatt. Like fullt kunne man oppleve at dette gamle og ulmende konflikttema ganske uventet framsto som en hovedsak i debatten om atferdsanalysens ”truede enhet” eller ”faktiske splittelse”, alt etter de ulike debattanters ståsted i spørsmålet. I festlig lag har naturligvis ordene slips på seg og framføres med merkbart sminket diksjonen, men synspunktene viste seg fortsatt å være de samme gamle, og skyttergravene ikke det minste gjengrodd. Om det for øvrig

skulle være sant at historien aldri gjentar seg, gjelder det på ingen måte den interne diskusjonen innen atferdsanalyse om forholdet mellom eksperimentell og anvendt atferdsanalyse.

Slike forbløffende tildragelser tyder på et betydelig konfliktrykk. Når debatten annonseres, unngår man den, og når den minst er på sin plass blusser den plutselig opp. Det er åpenbart mye brannfarlig materiale som etter hvert har hopet seg opp under teppet.

Historiske konfliktlinjer

1. I begynnelsen var Baer, Wolf og Risley.

Konfliktlinjene er mange og lange. De går tilbake til tidlig i syttiårene, noen få år etter at *Journal of Applied Behavior Analysis* så dagens lys. Denne oppsto som en funksjon av at stadig flere artikler som ble publisert eller forsøkt publisert i JEAB (*Journal of the Experimental Analysis of Behavior*) var av ”anvendt” art, hvilket i denne sammenheng og på dette tidspunkt i hovedsak betydde at de dreide seg om forskning på mennesker under alt annet enn laboratoriebetingelser. Før dette hadde atferdsanalysens enhet, og dermed også antakelig renhet, framstått som betryggende monolittisk representert ved dens ene, rene journal, JEAB.

Etter noen år ble det tydelig for de fleste at denne monolittiske fasen definitivt var over, og at det som etter hvert framsto som ”anvendt atferdsanalyse” var noe langt mer, og til dels ganske annerledes, enn en anvendelse av eksperimentell, laboratoriebasert atferdsanalyse i ”anvendte” situasjoner. Nye begreper, ny metodologi og ikke minst en ny sosial og institusjonell forankring for virksomheten gjorde at man raskt kunne se konturene av en ny ”disiplin”, med løsere bånd til eksperimentell atferdsanalyse, og ikke minst til dens vitenskapsfilosofi, radikal behaviorisme.

Som representativ for den denne selvbevisstheten hos den framvoksende disiplinen gjengis i dette nummeret den legendariske programartikkelen til Baer, Wolf og Risley fra det første nummeret av JABA i 1968 (artikkel 1). Artikkelen må betraktes som den anvendte atferdsanalysens programmatisk grunnlag, så å si dens dåpstone, og er områdets største sitatklassiker. En klassiker er som kjent en publikasjon som alle refererer til, som betydelig færre har lest, og som absolutt ingen vil vedgå at de ikke har lest. Her foreligger den på norsk, hvilket forhåpentligvis vil et bidra til å svekke framtidige unnskyldninger for ikke å kjenne til den.

2. Så ble de mange, mange flere.

Reaksjonene på utviklingen lot ikke vente på seg. Og selvfølgelig kom de fra de ”gamle”, eksperimentelle atferdsanalytikerne, med en oppvekst i laboratoriet og en sterk dedikasjon til radikal behaviorisme som vitenskapsfilosofi og hardt tilkjempet livssyn.

Avkommet begynte å ta så mye plass i reiret, bråke og breie seg så mye, og se så annerledes ut at mange innen moderdisiplinen følte det naturlig å sette et spørsmålsteget ved slektskapet.

Ingen har til nå gått så langt som til å hevde at man har ”næret en slange ved sitt bryst”, som det heter i en velkjent tekst, men antydningene om at man har fødd på en gjøkunge har vært mange og tydelige.

De første kritiske artiklene begynte å komme fra midten av syttiårene. Først fra gamlingenes læregutter (gamlingene er dannede mennesker, som helst holder på med sitt og ikke krangler offentlig, men foretrekker i det lengste å glede seg over at ”vi” er blitt flere). Av disse har her blitt valgt ut en av de første artiklene til Stephen Hayes (artikkel 2), på det tidspunkt en kommende stjerne, nå en etablert sentral figur, som forsøker å trekke opp en del viktige skiller mellom ulike former for vitenskapelig virksomhet og forholdet mellom dem. I sin artikkel forsøker han konkret å trekke opp et skille mellom ulike kunnskapsnivåer og anvendelser. Forholdet mellom teknologi, metodologi, teori og vitenskapsfilosofi er et standardtema innen vitenskapshistorien, som innen andre vitenskapelige disipliner som medisin og fysikk for en stor del er avklart, og på ingen måte lenger noe konflikttema. De forsøkene på avklaring og nødvendige distinksjoner han her framlegger som aktuelle for atferdsanalysen, ble publisert i første nummer av *The Behavior Analyst* i 1978 (hvilket er en av grunnene til at det er utvalgt i denne sammenhengen), og knyttes i tillegg interessant nok også til grunnlaget for og utviklingen av den atferdsanalytiske organisasjonen MABA (Midwestern Association for Behavior Analysis) som senere utviklet seg til den internasjonale organisasjonen ABA, som er NAFO's internasjonale moderorganisasjon. Stemningen, vurderingene og erfaringene som beskrives kunne like gjerne vært skrevet i Norge på samme tid og dreid seg om NAFO. Det er med andre ord ikke særamerikanske problemstillinger som presenteres.

Historien viser imidlertid at han snakket for døve ører. Temaet, som i de fleste avanserte vitenskapelige disipliner for en stor del er avklart og i liten grad gjenstand for kontroverser, har ikke vunnet rom innen atferdsanalysen.

3. Tukt og trass

Så kommer en tungveker, som typisk nok først og fremst betrakter seg som radikalbehaviorist og underviser, Jack Michael, med et frontalangrep på det skakkjorte avkommet. Til alt overmål skjer det ved en så høyprofilert anledning som den programmatisk presidentens tale ved ABA-kongressen i 1980 (gjengitt her som artikkel nummer 3). Artikkelen representerer den til nå kanskje mest velartikulerte og ekstreme formuleringen av gjøkungeperspektivet på anvendt atferdsanalyse, med sin sterke betoning av atferdsanalysens historiske oppgave som vitenskapelig ideologisk bevegelse, og den anvendte atferdsanalysens svik i denne sammenheng. En mulig syndsforlatelse vil betinge både bot og bedring, samt intense og omfattende studier av den hellige skrift.

Tilsvaret kommer allerede i Donald Baer's tilsvarende høyprofilerte presidenttale året etter (artikkel 4). Denne er verken mindre velartikulert eller ekstrem i sitt motsatte perspektiv. For Baer er teknologiens selvstendighet like selvfølgelig og ønskelig som den er umulig og uønsket for Michael. For utviklingen av en slik teknologi er den eksperimentelle atferdsanalysen, og ikke minst dens tilnærmet obligatoriske tilknytning til radikal behaviorisme, en tung og meningsløs møllestein om halsen. I det minste på det nåværende tidspunkt, og slik den eksperimentelle atferdsanalysen nå framstår. Anvendt

atferdsanalyse står trygt på egne bein, ny og effektiv teknologi vil utvikle seg og bidra til utviklingen av atferdsvitenskapen, men best og raskest som en selvstendig virksomhet basert på egen metodologi, ikke som løpegutt for revolusjonært anlagte eksperimentatorer med pretensjoner om å ”behavioralisere” kulturen.

Konflikten er høflig, vittig og akademisk, men uoverstigelig. Ikke minst er den full av uavklarte begreper og (bevisst?) forvirrende språkbruk: Man sier eksperimentell atferdsanalyse og grunnforskning, men mener egentlig radikal behaviorisme. Man sier vitenskapelighet, men mener egentlig en spesiell metodologi. Man sier anvendt atferdsanalyse, men mener teknologi. Framfor alt sier man atferdsvitenskap, men man mener eksperimentell atferdanalyse.

Slikt borger ikke for fred og ryddighet, verken innad i egen leir eller i forhold til omgivelsene, som gjerne omgås slike begreper på en annen, gjerne kalt ”tradisjonell måte”.

4. Latenstid og gryende pubertet

Etter denne første orale fasen (hvor man konsentrerer seg om oral vennlighet overfor seg selv) og den etterfølgende anale fasen (hvor man konsentrerer seg om hva som er bæs), fortrinnsvis hos andre, svinger tuktens ris og etterlyser renslighet, bot og bedring), følger en latensperiode. Debatten døde. Uten avklaring og uten bevegelse i posisjoner, og framfor alt uten konsekvenser av forskningsmessig, programmatisk, redaksjonell eller organisasjonsmessig art. Åpenbart ut fra mottoet om å leve og la leve, så får vi se hva som skjer (Baer's posisjon).

Tyve år etter sin innledende programartikkel, og bare seks år etter kulminasjonen av debatten, i 1987, publiserer Baer, Wolf og Risley en oppfølgende og oppsummerende artikkel om tingenes tilstand. Forholdet til eksperimentell atferdsanalyse, eller radikal behaviorisme, diskuteres ikke, og den forløpne debatten refereres til som en uskyldig og tilfeldig søskenkrangel. Ut over dette beskrives utviklingen av den anvendte atferdsanalysen i løpet av de tyve årene som en eneste ubrutt, kumulativ og konfliktfri opptur. Intet ondt eller uventet er skjedd, og alt er fortsatt til det beste i den beste av alle mulige verdener: ”It seems clear that we can do what remains to be done”, som det heter i konklusjonen. Man kan naturligvis beundre selvfølelsen bak en slik formulering, men det er samtidig vanskelig å unnlate å spørre om realismen og bakkekontakten.

Samtidig våkner debatten langsomt på ny, og en ny konfliktlinje åpnes. Denne gang skjer det ikke som en konfrontasjon, og ikke på basis av vitenskapsfilosofi, men snarere tvert imot som en empirisk orientert debatt på vitenskapelig og forskningsmessig basis, oftest under henvisning til andre forskningstradisjoners praksis, og med de grunnleggende begrepsskillene Hayes peker på i sin artikkel i fokus.

Fra flere hold pekes det på at atferdsanalysens anvendte litteratur minner mer om fragmentariske elevøvelser i metodikk enn om metodisk undersøkelse av vesentlige anvendte problemområder. Sett som helhet syntes den anvendte litteraturen å representere dyrkelse av snever metodologisme på bekostning av relevans. Mangelen på sammenhengende tematisk og innholdsmessig orientert

forskning er fra flere blitt påpekt som framtreddende trekk ved litteraturen, et trekk som samtidig gir grunn til å sette spørsmålsteget ved atferdsanalysens karakter som vitenskapelig disiplin. Kan man virkelig etablere en vitenskap om atferd utelukkende ved kumulering av data? Har dette noen gang skjedd innen andre vitenskapelige disipliner? Er det virkelig rimelig å se på de mange og fragmenterte rapportene om enkelttiltak man for eksempel kan finne i JABA som anvendt forskning, og bidrar virkelig de forskningsorienterte metodiske intervensjonskravene som i slike sammenhenger fanebæres som atferdsanalysens adelsmerke til bedre og mer effektiv praksis? Spesielt settes det spørsmål ved *scientist-practitioner* – modellen, som i vesentlig grad utgjør den ideologiske basis for den anvendte atferdsanalysens selvoppfatning.

Som representant for denne typen kritisk tilnærming har vi her valgt en relativt fersk artikkel, fra 1996. Den er skrevet av James Johnston, en tungvekt innen metodologi, som nettopp på dette grunnlaget etterlyser et klarere skille mellom forskning og praksis, grunnforskning og teknologiutvikling, og behandling og behandlingsforskning.

Det er ikke stedet å skifte vind og vær om alle disse historisk sammensatte og kryssende konfliktlinjene. Det må imidlertid uten å risikere å gjøre leseren utilbørlig forutinntatt være mulig å peke på at vi står overfor en uløst og uutviklet historisk debatt, hvor verken historien eller debatten er irrelevant for atferdsanalysens videre utvikling. Framskritt betinger at det historiske gjøres uaktuelt. Ikke ved at det glemmes eller sopes under teppet, men ved avklaringer som bringer gamle stridsspørsmål og problemstillinger til opphør, og åpner for nye.

Det er blitt et ordtak at den som ikke kjenner historien, er dømt til å gjenta den. Når det gjelder debatten om forholdet mellom eksperimentell og anvendt atferdsanalyse, og dermed muligheten for å utvikle en effektiv atferdsvitenskap og teknologi, framstår dette mindre som en trussel enn en løfterik nødvendighet. Debatten fortjener på ingen måte noen gjentakelse, men i høyeste grad en gjenopptakelse. Forhåpentligvis med mer fruktbare avklaringer enn vi til nå har vært forunt.

Her presenteres en del av de historiske merkesteinene en slik debatt vil måtte orientere seg i forhold seg til.